

4. Програма розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів України на 2013–2020 роки (проект на обговорення доопрацьований) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://coop-union.org.ua>

5. Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 17 липня 1997 р. № 469/97-ВР (із змінами від 20.11.2012 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws>

6. Про кооперацію: Закон України від 10 липня 2003 р. № 1087-IV (із змінами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws>

7. Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи: практ. посіб. [Електронний ресурс] / В. В. Гочаренко, М. П. Гриценко, Ю. П. Грицеко, Ю. П. Воскобійник [та ін.] / за ред. Гриценка М. П., Корінець Р. Я. [та ін.]. – Режим доступу: <http://agro.ua.net/economics/documents/category-97/doc-110/>

8. Сільськогосподарська обслуговуюча кооперація: навч. посіб. / уклад. Рудік О.; консульт. Бодарчук В., Грицеко М. – К.: К.І.С., 2013. – 192 с.

9. Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив: практ. посіб. / Кол. авт. у співавторстві: Ю. П. Воскобійник, Ю. С. Воскобійник, В. В. Гончаренко та ін. – Аграрна освіта, 2009. – 129 с.

10. Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив: початок шляху. Практичний посібник / І. Ф. Томич, Р. Я. Корінець, М. П. Грицеко. – К.: ТОВ «ВП Едельвейс», 2013. – 96 с.

УДК 631.115.8:63

Р. Б. Попівняк

к.е.н.

О. І. Шавалюк

І. В. Магійович

к.е.н.

Львівський національний аграрний університет

ДО ПИТАННЯ ПРО ІСТОРІЮ СТАНОВЛЕННЯ КООПЕРАТИВІВ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

Досліджено особливості розвитку кооперативів в організаційній структурі світового сільського господарства та розширення напрямків їх діяльності з одночасним поглибленням спеціалізації, формування регіональних, галузевих та національних об'єднань кооперативного руху в міжнародному масштабі. Систематизовано вітчизняний і міжнародний досвід кооперативного руху у сільському господарстві, з метою виявлення внутрішніх і зовнішніх зв'язків та закономірностей становлення кооперативів в Україні й світі. Встановлено, що розвиток сільськогосподарської кооперації є невід'ємною складовою трансформації сільського господарства до ринкових умов, а ринкова система

господарювання не може достатньо ефективно функціонувати, якщо не буде містити кооперативних механізмів самопомоги і самозахисту товаровиробників у складному конкурентному середовищі.

Ключові слова: кооператив, розвиток, кооперація, організаційно-правова структура, світове сільське господарство.

Постановка проблеми

Розвиток кооперативів сприяв позитивним змінам в організаційній структурі сільського господарства багатьох країн, особливо Німеччини, Швеції, Данії, Голландії, Ірландії, Італії, Австрії, Швейцарії, США, Японії. Дещо меншим на початку цього періоду, але згодом позитивним, був вплив кооперативного руху на господарство Англії, Канади, Росії, Франції, Іспанії, Бельгії, Норвегії, Фінляндії, Аргентини, Австралії, Нової Зеландії та інших країн.

Кінець XIX ст. і початок XX ст. характеризується стрімким зростанням кількості сільськогосподарських кооперативів у багатьох країнах світу. Розширення напрямків їх діяльності з одночасним поглибленням спеціалізації; формування регіональних, галузевих та національних об'єднань кооперативів; прийняття законів та нормативно-правових актів щодо створення та роботи кооперативів, сприяли розповсюдженню кооперативного руху в міжнародному масштабі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Питанням розвитку кооперації присвячені праці таких вчених, як І. Бурачек, П. Гайдуцький, В. Гончаренко, Ф. Горбонос, В. Зіновчук, Ю. Коваленко, О. Крисальний, Ю. Лупенко, М. Малік, В. Месель-Веселяк, О. Могильний, Л. Молдаван, О. Нечипоренко, О. Онищенко, Н. Павленчик, П. Саблук, Р. Слав'юк, Г. Черевко, Л. Шевченко, О. Шпичак, В. Юрчишин та ін. [1–2; 4–6; 10; 13].

Однак, низка теоретичних, методологічних і прикладних аспектів цих проблем залишається малодослідженою і потребує подальших й поглиблених наукових досліджень стосовно окремих регіонів, де процеси реформування сільського господарства і формування нових організаційно-правових структур суттєво відрізняються.

Мета, об'єкт та методика досліджень

Метою даного дослідження є теоретико-методологічне обґрунтування історичних аспектів становлення кооперативів у сільському господарстві.

Об'єктом дослідження є процес і механізми становлення та розвитку кооперативів у структурі світового сільського господарства.

Застосовувалися такі методи економічних досліджень, як: абстрактно-логічний (вивчення генези розвитку кооперації і кооперативів в Україні та світі, систематизація вітчизняного і міжнародного досвіду кооперативного руху у сільському господарстві), історичний (дослідження виникнення, формування та розвитку процесів і механізмів у хронологічній послідовності, з метою виявлення

внутрішніх і зовнішніх зв'язків та закономірностей становлення кооперативів у структурі світового сільського господарства), економіко-статистичний (розвиток аграрного виробництва у кооперативних формуваннях).

Результати досліджень

Виникнення сучасних сільськогосподарських кооперативів, формування їх основних видів і напрямків відбувалося відносно у стислі історичні строки. У різних країнах члени кооперативів майже інтуїтивно прийшли до необхідності дотримання практично однакових принципів створення і роботи своїх організацій, чим було підтверджено життєздатність загальної концепції кооперативного підприємства. Подальша еволюція кооперативного руху не внесла принципових змін у цю концепцію, а лише своїм досвідом і успіхами підтвердила, що кооперативи у сільському господарстві є невід'ємним елементом ринкової економічної системи.

Світовий розвиток кооперування товаровиробників у XIX–XX ст. відбувся швидкими темпами серед виробників молока, м'яса, овочів, фруктів, зерна у постачальницько-заготівельному бізнесі. Кооперативи починали виходити на міжнародний ринок продовольства і виявляти себе достатньо конкурентоспроможними.

Так, у Швеції з 1880 р. почали створюватися молочарські та постачальницькі кооперативи, а у 1895 р. було створено перше регіональне об'єднання постачальницьких кооперативів. У 1905 р. у Швеції з'явилося перше об'єднання кооперативів на національному рівні (SLR), на той час у країні вже існувало 11 регіональних і 380 місцевих постачальницьких кооперативів, а у 1920 р. кількість регіональних кооперативів досягла 19, а місцевих – 1353 [7, с. 102].

Активізувався кооперативний рух і в Данії, особливо тваринницькій галузі. Так, у 1895 р. у Данії нараховувалося 623, 1900 р. – 1428 кооперативів, членами яких були 225 тис. чол., а у 1914 р. – 1790 кооперативів, із численністю 355 тис. чол. Данія стала світовим лідером у формуванні перших національних кооперативних організацій, так: у 1897 р. була створена “Федерація датських кооперативних фабрик бекону”; 1898 р. – “Юрська асоціація постачання кормів”; 1901 р. – “Датська кооперативна асоціація постачання добрив”; 1906 р. – “Датська кооперативна насіннева асоціація”; 1912 р. – “Датська молочарська федерація”, в 1916 р. – “Федерація датських кооперативів експорту худоби”.

У Німеччині з 1870 р. активно почали створюватися регіональні асоціації кооперативів у сільському господарстві. У 1883 р. було створене об'єднання кооперативів на національному рівні, яке у 1903 р. отримало назву «Федерація сільськогосподарських кооперативів Німецької імперії». У 1924 р. асоціацій кооперативів було створено 134.

У 1894 р. в Ірландії було створено близько 60 молочарських кооперативів об'єднаних в «Ірландське кооперативне товариство». В 1905 р. в Ірландії нараховувалося 718 кооперативів, а 1919 р. була створена перша у світі благодійна фундація для кооперативного розвитку. У Великобританії створення кооперативів почалося на початку XX століття. Так, у 1914 р. в Англії було 274 постачальницькі

кооперативи, які об'єднували 30 тисяч членів і 129 маркетингових кооперативів, чисельність яких дорівнювала 10 тисяч членів. Активно створюються кооперативи у домініонах Британської імперії в Австралії та Новій Зеландії.

З 1904 р. бере свій початок кооперативний рух Франції. Кооперативи часто створювалися за ініціативою фермерських асоціацій, особливо у постачальницькій сфері, і завдяки державній підтримці кількість сільськогосподарських кооперативів неухильно зростала, розширювалася сфера їх діяльності. У 1920 р. у Франції їх налічувалося орієнтовно 25 тисяч, не враховуючи кредитних товариств. Вони формували об'єднання на місцевому і регіональному рівнях (перше об'єднання на національному рівні відбулося ще у 1910 р.) [2, с. 254].

Протягом 1870–1920 рр. у США були створені численні місцеві і регіональні кооперативи, вони набули поширення майже у всіх штатах. Наприкінці 1910 р. у країні нараховувалося понад 14 тисяч діючих кооперативів, з яких приблизно 2,1 тис. спеціалізувалися на постачанні засобів виробництва. У 1916 р. були організовані дві перші національні кооперативні асоціації: Кооперативна ліга США і Національна асоціація виробників молока [3, с. 89].

Кооперативний рух свій розвиток у Канаді отримав з початку ХХ століття, коли почав підніматися зерновий бізнес на заході Канади. У 1906–1913 рр. у провінціях Манітоба, Саскачевані, Альберта були створені елеваторні кооперативи, які у 1920 р. об'єдналися, і їх частка у валовому виробництві зерна регіону складала майже половину. Величезний економічний успіх зернових кооперативів підштовхнув виробників молока, м'яса, птиці, вовни, меду, тютюну до створення власних кооперативних організацій.

В Японії наприкінці ХІХ ст. існувало 190 сільських кредитних, 178 маркетингових, 45 постачальницьких і 38 виробничо-сервісних кооперативів. У 1909 р. була створена Центральна спілка кооперативів Японії. У 1910 р. в Японії вже було 7308 кооперативів, кількість членів яких сягнула понад 500 тис. [7, с. 88].

Кооперативи почали розповсюджуватися і на території Російської імперії, так, у період 1898–1907 рр. було зареєстровано лише 73 сільськогосподарські кооперативи, а – 1917 р. їх вже нараховувалося 25 тисяч, членами їх були 20 млн чоловік. Активно розвивався кооперативний рух у таких регіонах Російської імперії: Україні (схід і центральні області), Прибалтійському регіоні, Сибірі.

Не обминув кооперативний рух і Західну Україну. На початку кооперативного руху значного розвитку набула кредитна кооперація. У 1902 р. було організовано перший молочарський кооператив на Стрийщині, 1907 р. у Стрії – “Крайовий Союз Молочарський”, очолювані керівниками О. Нижанківським, І. Горалевичем. Ревізійний Союз Українських Кооперативів у Львові (РСУК) на той час – найвища ревізійна та провідна організація української кооперації на західноукраїнських землях, заснований на підставі статуту від 24 грудня 1903 р., затвердженого рескриптом Галицького намісництва від 19.01.1904 р. під назвою “Крайовий союз ревізійний” [8, с. 365].

У 1907 р. цій установі підпорядковувалося 180 кредитних товариств з 59548 членами. У 1930 р. РСУК об'єднав 3146 кооперативів, куди входили Центробанк, «Народна торгівля», «Маслозавод», «Центросоюз», 41 повітовий кооперативний центр і 3101 низовий кооператив, у тому числі кредитних – 321, міських споживчих – 135, господарсько-споживчих – 2276, молочарсько-споживчих – 236. У цій організації працювало 10 тис. службовців, а оборотний їх капітал становив понад 15 мільйонів золотих у паях і резервних фондах [11, с. 179] (табл. 1, 2).

Таблиця 1. Динаміка створення кооперативів у Західній Україні за період 1934–1938 рр., од.

Види кооперативів	1934 р.	1935 р.	1936 р.	1937 р.	1938 р.
Центральні установи кооперативів	13	13	13	13	14
Повітові кооперативи	29	29	28	27	27
Низові кооперативи	1731	1861	2000	2047	2081
Молочарські кооперативи	152	135	144	129	132

Джерело: розраховано за матеріалами [9, с. 39].

У 1895 р. у Лондоні було скликано перший (установчий) міжнародний кооперативний конгрес, у роботі якого взяли участь делегації Великобританії, Бельгії, Данії, Франції, Голландії, Угорщини, Італії, Росії, Сербії, США, Австралії, Індії та Аргентини. Делегати представляли усі найважливіші напрями кооперації: споживчу, виробничу і кредитну. На цьому конгресі створено Міжнародний кооперативний альянс (МКА), а на двадцять третьому конгресі МКА – проголошено міжнародні принципи кооперації. Дана подія мала величезне значення для розвитку кооперативного руху у світовому масштабі, оскільки саме на даних принципах, що визнані на міжнародному рівні, сьогодні ґрунтується кооперативний рух у багатьох країнах світу [7, с. 156].

Таблиця 2. Динаміка зростання обсягів торгівлі української кооперації

Рік	“Маслосоюз”			Союзів кооперативів		
	збут масла		доходи, тис. золотих	загальні обсяги, тис. золотих	з них сільсько- господарських відділів	
	усього, т	експорт, %			тис. золотих	%
1925	164,50	-	860	-	-	-
1926	372,27	13,02	2470	6683	1844	21,57
1927	738,45	18,2	6800	12605	3220	20,4
1928	969,2	6,6	9010	14012	2830	16,5
1929	1615,37	34,74	16850	н.д.	н.д.	н.д.
1930	2169,17	37,4	16210	н.д.	н.д.	н.д.
1931	2428,0	34,6	14690	н.д.	н.д.	н.д.
1932	2140,40	4,5	8110	н.д.	н.д.	н.д.

Закінчення табл. 2

1933	2073,13	7,8	7280	н.д.	н.д.	н.д.
1934	2452,52	10,12	7730	16,39	4,43	27,03
1935	2809,76	17,9	19300	17,18	5,33	31,02
1936	3389,5	18,0	11140	26,07	10,45	40,08
1937	2881,77	6,47	11200	41,05	20,69	50,0
1938	2947	3,79	12118	н.д.	н.д.	н.д.

Джерело: розраховано за матеріалами [3, с. 422].

Встановлено, що розвиток сільськогосподарської кооперації є невід’ємною складовою трансформації сільського господарства до ринкових умов, а ринкова система господарювання не може достатньо ефективно функціонувати, якщо не буде містити кооперативних механізмів самопомоги і самозахисту товаровиробників у складному конкурентному середовищі.

Відомий український економіст М. І. Туган-Барановський характеризував кооперацію як підприємство, що має некапіталістичну мету, добровільність устрою. Він говорив: “Кооперативи – це, власне, єдина форма господарської організації, що виникла у результаті свідомих зусиль багатьох суспільних груп, з метою перетворити існуючу систему господарства. Кооперативи є однією із форм самозахисту трудящих класів від натиску капіталу” [12].

Добре розбудована українська кооперативна організація успішно конкурувала на ринках з польським капіталом, вплив її керівництва на національно-визвольний рух українців – усе це викликало сильне занепокоєння польських правлячих кіл. У Західній Україні проводилась шовіністична політика Польщі щодо “українських” кооперативів, і тому кооперативи поділялися за національною ознакою. У 1938 р. у загальній кількості кооперативів Західної України на українські кооперативи припадало 66,3 %, руські – 4,3 %, польські – 26,9 %, єврейські – 2,5 %.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Обґрунтовано, що створення кооперативу передбачає певну послідовність проведення організаційних заходів, яка характеризує його як алгоритм створення кооперативу, а головними принципами побудови кооперативних відносин є такі: демократичне управління; добровільність членства; відкритість і доступність членства для тих, хто визнає статут кооперативу; надання послуг за собівартістю; розподіл прибутків пропорційно до використання послуг його членами; користування послугами своєї організації; контроль за діяльністю кооперативу; виконання рішень загальних зборів.

Встановлено, що функціонування виробничих структур різних організаційно-правових форм господарювання за умов колективних форм організації праці, у тому числі і сільськогосподарських виробничих кооперативів, може бути ефективним лише за умови якісного оновлення внутрішньогосподарських виробничих відносин, впровадження такого механізму їх дій, який дав би змогу відновити ефективну

систему організації виробництва й управління, дисципліну й порядок як один з елементів аграрної реформи. У цьому напрямі особливого значення набуває розробка організаційно-економічних механізмів забезпечення прибутковості новоутворених сільськогосподарських виробничих структур різних організаційно-правових форм господарювання. Серед них одним із шляхів є посилення впливу внутрішньогосподарських важелів на кінцеві результати роботи сільськогосподарських підприємств.

Перспективи дослідження спрямовані на створення й ефективне функціонування механізму становлення і розвитку кооперативних формувань, вдосконалення внутрішньогосподарських відносин у структурі світового сільського господарства та прийняття конкретних управлінських рішень щодо забезпечення їх прибутковості на основі зниження виробничих витрат на виробництво одиниці продукції та підвищення її якості.

Література

1. Бурачек І. В. Виробничі сільськогосподарські кооперативи як нова форма господарювання в АПК / І. В. Бурачек // Організаційно-економічні проблеми розвитку АПК. – К., 2001. – Ч. 2. – С. 60–64.
2. Бурачек І. В. Розвиток виробничої кооперації в сільському господарстві України / І. В. Бурачек // Економіка АПК. – 2005. – № 1. – С. 31–37.
3. Витанович І. Історія українського кооперативного руху / І. Витанович. – Нью-Йорк : Товариство української кооперації, 1964. – 624 с.
4. Горбонос Ф. В. Виробничі сільськогосподарські кооперативи / Ф. В. Горбонос, Н. Ф. Павленчик // Вісник ЛДАУ : Економіка АПК. – 1999. – № 6. – С. 32–39.
5. Горбонос Ф. В. Проблеми розвитку кооперації в агропромисловому комплексі України / Ф. В. Горбонос, Н. Ф. Павленчик // Трансформація польського і українського сільського господарства в 90-х роках. – Варшава, 2002. – С. 49–54.
6. Зіновчук В. В. Тенденції і перспективи формування кооперативного сектора АПК України у пореформений період / В. В. Зіновчук // Перспективи кооперації в АПК України в умовах інтеграції в Європейський Союз: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 15–16 вересня 2005 р. – Львів: ЛДАУ, 2005. – С. 94–110.
7. Зіновчук В. В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу / В. В. Зіновчук. – К. : Логос, 2001. – 380 с.
8. Історія кооперативного руху. Укоопспілка, Львівська комерційна академія / [Бабенко С. Г., Галюк В. Г., Гелів С. Д., Гончарук Я. Н. [та ін.]. – Львів: Інститут українознавства НАНУ, 1995. – 410 с.
9. Крайове господарське товариство “Сільський господар” у Львові 1899–1944 рр. Спогади. – Львів: “Сільський господар”, 1944. – 206 с.

---

10. Нечипоренко О. М. Формування кооперативних підприємств в аграрному секторі економіки / О. М. Нечипоренко. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 172 с.

11. Рева-Радіонова Л. Українське товариство “Сільський господар” 1899–1944 рр. Історія. Досвід. / Л. Рева-Радіонова. – Тернопіль: “Підручники і посібники”, 2000 – 368 с.

12. Туган-Барановский М. Социальные основы кооперации / М. Туган-Барановский. – М.: Слово, 1922. – 552 с.

13. Черевко Г. В. Стратегія і особливості розвитку кооперації в аграрній сфері / Г. В. Черевко // Національний кооперативний рух та структурні зміни в економіці України ХХІ століття : зб. наук. праць учасників конференції. – К. : Укоопосвіта, 2001. – С. 247–249.
